

ВЛАДИМИР ВУКАШИНОВИЋ

DOI: <https://doi.org/10.18485/bogoslovlje.2023.82.2.1>УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
vvukasinovic@bfspc.bg.ac.rsУДК: 091=163.41¹12²
271.2-282.5
271.2-528.8-276.63ПРИМЉЕНО: 7.12.2023.
ОДОБРЕНО: 20.12.2023.

МИЛОШ ЈОВАНОВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
fotios1995@gmail.com

РУКОПОЛАГАЊЕ ЋАКОНА И ПРЕЗВИТЕРА У СРПСКОЈ ЛИТУРГИЈСКОЈ ПРАКСИ С КРАЈА XIII ВЕКА – ЛИТУРГИЈСКИ СВИТАК NIL 3/III МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА¹

Сажетак: У раду се анализирају литургијске карактеристике најстаријег српског превода Стратигијевог евхологиона Coislin 213 – хиландарског свитка NIL 3/III, који садржи чинове хиротоније ѓакона и презвитера. У прилогу се доноси приређен текст целог свитка. ► *Кључне речи:* литургијски свитак, рукоположење, ѓакон, презвитер, причешће.

Истраживачи развоја византијског литургијског и светотајинског живота одавно су приметили феномен груписања тематски сродних последовања у одређене целине, *структуралне јединице* или *блокове* евхологиона, који су, пре него што је кодекс постао њихова доминантна форма, постојали у виду *свиџака*.²

То фокусирање на мање целине отворило је могућност истраживања редакција структуралних јединица као, из више разлога, релевантнијих феномена

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Српска теологија у двадесетом веку* (бр. 179078), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² А. М. Пентковский, „Чинопоследования хиротоний в византийских Евхологиях VIII–XII вв.“, *Византийский временник* 61 (2002): 119–120. Кодекси су добрим делом настајали кроз процес обједињавања управо тих садржаја. О „уласку“ садржаја са свитака у словенске кодексе видети у: *Чиновник архиепископов Новгородских: древнерусский Требник РНБ, Соф. 1056*, прир. М. Желтов (Москва: Сретенская духовная семинария, 2017), 12.

у односу на начине на који су оне касније, из различитих извора и у складу са разнородним потребама, сабирани у веће целине.³

Такав методолошки приступ довео је до тога да се евхолошки блокови посвећени произвођењима и постављењима⁴ поделе у две групе – кратку и дугу. Кратка припада тзв. предиконоборачкој⁵ традицији,⁶ а налази се, на пример, у евхологиону Barberini gr. 336.⁷ Дугу, постиконоборачку редакцију⁸ репрезентују, између осталих, два евхологиона: *Стратигијев евхологион* Coislin 213⁹ и тзв. *Висарионов евхолоион* Grottaferrata Г.β. I.¹⁰

Најстарији данас сачувани словенски, тачније српски и руски, преводи ових блокова представљају преводе *Сйрайшиијевој евхолоиона* Coislin 213. Најранији руски превод последовања постављења налази се у *Схимаѿолоиону са доѿунским службама*,¹¹ рукопису РНБ Соф. 1056, из XIV века, и до сада је више пута објављен.¹²

³ Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 121.

⁴ Преглед историјата истраживања последовња хиротонија у византијским евхологионима видети у: *Чиновник архиепископов Новгородских*, 118–119. Опширније код: М. Желтов, „Чины рукоположений по древнейшему славянскому списку: Рукопись РНБ. Соф. 1056, XIV в.“, *Вестник ПСТГУ I: Богословие и философия* 14 (2005): 147–148.

⁵ *Чиновник архиепископов Новгородских*, 19.

⁶ Она садржи хиротоније епископа, презвитера, ђакона, ђаконисе, ипођакона и постављење чтеца и игумана и има краће рубрике, Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 121–122. Ово је био класичан низ – поредак хиротонија које су полазиле од виших ка нижим чиновима, М. Арранц, *Избранные сочинения по литургике. I. Таинства Византийского Евхология* (Рим: Папский Восточный Институт – Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2003), 438.

⁷ Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 122.

⁸ Она, поред наведених хиротонија и постављења, има још и хиротонију архиђакона у презвитера, која се налази између хиротоније презвитера и хиротоније ђакона, и постављење свећонсца, које се налази након постављења чтеца и има дуже рубрике, Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 122.

⁹ О овом рукопису више у: J. Duncan, *COISLIN 213: euchologe de la Grande Eglise* (Rome: Pontificiae Universitatis Gregorianaе, 1983); J. M. Maj, *COISLIN 213 – eucologia della Grande Chiesa: Manoscritto greco della Biblioteca Nazionale di Parigi* (Romaе, 1995). Делимично приређен и објављен у: А. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока. Т. 2. Евхология* (Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1901), 995–997. Такође консултовати и: М. Arranz, *Leucologio Costantinopolitano Agli Inizi Del Secolo XI: Hagiasmatarion & Archieriatikon (rituale & Pontificale); Con Laggiunta De Leiturgikon (messale)* (Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1996). Оригиналом тексту рукописа Coislin 213 може се приступити у Француској националној библиотеци преко линка: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10038010r/f15.item>.

¹⁰ S. Parenti, E. Velkovska, “A Thirteenth Century Manuscript of the Constantinopolitan Euchology. Grottaferrata Г.β. I, alias of Cardinal Bessarion”, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* III/4 (2007): 175–196. О узајамном односу различитих евхологиона и њихових редакција, питањима литургијског центра, провинције односно периферије и сл.: S. Parenti, “Towards A Regional History of the Byzantine Euchology of the Sacraments”, *Ecclesia Orans* 27 (2010): 109–121.

¹¹ *Чиновник архиепископов Новгородских*, 11.

¹² Издвојен у засебну целину у: Желтов, „Чины рукоположений по древнейшему славянскому списку“, 151–157. Интегрално у: *Чиновник архиепископов Новгородских*.

Најстарији српски превод¹³ је хиландарски свитак¹⁴ NIL 3/III, настао крајем XIII века,¹⁵ који заузима посебно место међу литургијским рукописима Манастира Хиландара. Свитак је пергаментни ротулус 1750 x 325 mm, састављен од 4 листа, чији је први лист у значајној мери оштећен,¹⁶ други делимично, а трећи и четврти су сачувани у целости. Писан је уставом краја XIII века, српске редакције, рашким правописом. Орнаментике нема.¹⁷ Иницијали, изведени у геометријском стилу, исписивани су уз текстуални блок или су делимично улазили у њега. Неједнаке су величине, махом у висини два, три и четири реда текста. Свитак садржи фрагмент, тачније – последња два реда, Чина постављења ипођакона, Чин постављења ђакона и Чин како приличи поставити презвитера.¹⁸

Оба словенска превода су модификовани и донекле се разликују од грчког предлошка по распореду и по одсуству одређених чинова.¹⁹

Пре но што наведемо неке од карактеристика литургијске праксе која постоји у хиландарском свитку NIL 3/III, треба напоменути да оне као такве нису неке јединствене одлике словенских последовања, него су у њих прешле из византијских евхологиона, њихових предложака.²⁰ Погледајмо их сада редом.

1. Литургијска употреба текста *Божастванаја благодет*

Као што знамо, у данашњој литургијској пракси и из ње производећој теологији и побожности, литургијски текст *Божанска благодат која свагда...*

¹³ Чинovníк архиепископов Новгородских, 25.

¹⁴ Историјат свитака и основне карактеристике ових литургијских феномена: С. В. Ковалевская, „Латинские литургические свитки Южной Италии как особый тип иллюстрированной рукописи“, in *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, сб. науч. статей, вып. 5, ур. С. В. Мальцева и др. (Санкт Петербург: НП-Принт, 2015), 383–391. О формату византијских литургијских свитака: L. W. Daly, „Rotuli: Liturgy Rolls and Formal Documents“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 14 (1973): 333–338. О различитим литургијским употребама свитака: S. Alexopoulos, A. Van den Hoek, „The Endicott Scroll and Its Place in the History of Private Communion Prayers“, *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006): 145–188. О изображавању свитака у олтарима византијских храмова: Sh. Gerstel, „Liturgical Scrolls in the Byzantine Sanctuary“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 35 (1994): 195–204.

¹⁵ М. Желтов га, позивајући се на А. А. Турилова, предатира у последњу четвртину XIII и прву четвртину XIV века, *Чинovníк архиепископов Новгородских*, 24.

¹⁶ Од 42 реда на првом листу само је 17 редова без оштећења.

¹⁷ Д. Богдановић, *Кашалот ћирилских рукописа манастира Хиландара* (Београд: САНУ – Народна библиотека Србије, 1978), 54; А. А. Турилов, Л. В. Мошкова, *Славянские рукописи Афонских обителей*, ред. А. Э. Тахиаос (Фессалоники, 1999), 426.

¹⁸ У издању прилога су скраћенице са титлом разрешаване помоћу полукружних заграда (), а оне без титле, као и испуштена слова, помоћу угластих заграда []. Интерпункција је изворна, а надредни знаци су, изузев ознака за бројне вредности, изостављени. Делови речи које су, услед физичких оштећења пергаментa, сачуване у деловима реконструисани су помоћу ознаке [⟨⟩]. Тешко читљива и оштећена слова су означавана помоћу стеричастих заграда (˙). Завршетак текста на листу је означен помоћу знака ||д. 1||.

¹⁹ Међу којима нема чиновa постављења архиђакона у презвитера и постављења ђаконисе, као и дворских постављења, *Чинovníк архиепископов Новгородских*, 20.

²⁰ *Чинovníк архиепископов Новгородских*, 19.

сматра се првом молитвом хиротоније,²¹ тако се доживљава, тумачи и свештенодејствује.

У оба сачувана чина рукоположења ствар не стоји тако. Постоји очигледна разлика са којом се третирају *Божастванаја благодет* и потоње молитве које архијереј чита над кандидатом за рукоположење.

То се огледа у чињеници да се произношење текста *Божасѣванаја благодетѣ* назива *чишањем* да би сви који су присутни чули (*прочитајет писанаја архијереј ва послушаније васем предстојештим*), док се произношење каснијих литургијских текстова означава као *молење* (*молиѣ се сице: Госѣоди, Боже наш, иже ѣроразуменијем Твоим.*) Такође треба истаћи и то да за време читања првога текста кандидат за рукоположење *сѣоји* с десне стране епископа (*огеснују сѣрану архијереја*), док за време читања друга два он *клучи* (*постављајемѣ преклонит десноје колена*).²²

Грчки предложак²³ и руски превод²⁴ указују на то да тај текст архијереју даје секретар – док у хиландарском стоји да то чини архиђакон: *И архиђакон подаст свитак написан архијереови, и вазгласит архиђакон: Ванмем, прочитајет писаноје архијереј, ва улишаније васем предстојештим...*

Како је дошло до промене у литургијској пракси односно теолошком разумевању овог текста, историјат развоја тумачења и историјски преглед литературе која је то пратила својевремено је дао А. Пентковски.²⁵

Он мисли да је овде првобитно било речи о тексту протоколарног карактера, својеврсном *декреѣу о избрању*, чија је сврха да посведочи законитост избрања односно одсуство било каквих канонских сметњи за обављање хиротоније,²⁶ који је потом, првенствено од стране католичких литургичара и богослова који су писали о византијском литургијском животу, почео да се тумачи као *форма* Свете Тајне Свештенства.²⁷ Што се тиче промена у самој литургијској пракси, оне су, без сваке сумње, израз мешања неразумевања основне намене текста и разумљиве жеље да се постојећа структура последовања сачува у целини.

²¹ Тако, на пример, у данашњем *Чину хироѣоније ѣакона* стоји: Архијереј положивши руке на главу његову (ипођакона који ће бити хиротонисан, прим. В. В.) изговара гласно следећу молитву: Божанска благодат која свагда..., *Чиновник архијерејској свешѣенослужења*, прир. Еп. Хризостом (Краљево, Манастир Жича, 2006), 225.

²² Такође се у неким рукописима не појављује цео текст пошто је он: „(...) административни текст (који) не припада самом чину“, Арранц, *Избранные сочинения по литургики*, 498.

²³ *Харшофилакс*, Coislin 213 32, а.

²⁴ *Књигохранилник*, РНБ Соф. 1056 5, а.

²⁵ Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 127–130.

²⁶ Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 129. Пентковски отвара и питање утицаја императорског законодавства на ширење ове праксе не ниже чинове, „Чинопоследования хиротоний“, 130–132.

²⁷ Пентковский, „Чинопоследования хиротоний“, 127.

2. Начин причешћивања клирика

У завршним рубрикама рукоположења ђакона²⁸ и презвитера, не увек и у свему најпрецизније наведено али ипак довољно јасно, описана је литургијска пракса *узајамног причешћивања клирика*.²⁹

3. Посебности презвитерске хиротоније

Савремена богослужбена пракса по којој се новорукоположеном презвитеру даје на руке *цео* литургијски принесени Свети Хлеб, Тело Христово, након његовог освећења,³⁰ у хиландарском свитку изгледа овако: *Јегда же вазамет се покров от Светих Даров и рекут људије Достојно и праведно, пријем архијереј от бљуда чест, от та Божастваних Хлеб, вадаст ва руце постављајемому; и поклонит јего над светују трапезу. Он же челоприклонит ка држимому от њего хлеба и пребивајет преклон се тако. Јегда же речет архијереј: Светаја светим, тогда постављени отдаст јему Хлеб.*

Овде се *део* принесеног хлеба даје новорукоположеном презвитеру *јре* његовог освећења.³¹ То, у сваком случају, отвара бројна теолошка и обредословна питања на која тек, на неком другом месту, треба одговорити.

У прилогу овог текста доносимо рашчитан и приређен литургијски свитак ННЛ 3/III Манастира Хиландара.³²

²⁸ Захваљујемо се на помоћи коју су нам у раду са оригиналним текстом Коалена 213 пружили професори Н. Милошевић и П. Ј. Скалцис.

²⁹ Тако, на пример, у *Чину како ѿдодajeй ѿставиий ѿрезвиѣра* стоји: „И от того причестив се, Частнаго Тела и Крве Христови, преже инех презвитер. И та сам дајет причестеније прочим“. Више о историјату овог феномена и његовим теолошким и духовним импликацијама видети у: R. F. Taft, „Receiving Communion – A Forgotten Symbol?“, in R. F. Taft, *Beyond East and West. Problems in Liturgical Understanding* (Washington: Pastoral, 1984), 133–143. Пример патријарашког диатаксиса са таквом праксом уз новију литературу видети у: E. Velkovska, „The Pontifical Diataxis ‘according to the Rite of the Great Church’ (London, British Library Add. 34060). A New Edition“, *Studi sull’Oriente Cristiano* 24/2 (2020): 115–151. Пишући о грчком предлошку словенских превода, М. Аранац је навео да: „(...) нико није причешћивао сам себе са престола него су сви били дужни да приме причешће из руке другог лица“, Арранц, *Избранные сочинения по литургики*, 523.

³⁰ *Чиновник архијерејској свешћенослужења*, 238–239.

³¹ До сада предложени одговори на ову праксу (да би „(...) новопостављени јереј *јрви сам освеѣио* (подвукао В. В.) свете дарове“ (Желтов, „Чины рукоположений по древнейшему славянскому списку“, 150) и „(...) да би он *заједно са ѿискојом чѣѣао* над њим евхаристијску молитву (подвукао В. В.)“ (*Чиновник архиепископов Новгородских*, 18)) нису богословски задовољавајући.

³² Захваљујемо се Управи Манастира Хиландара на уступљеним фотографијама рукописа ННЛ 3/III Хиландара.

[...]јет[ь] се с(вѣтн)т(ѣ)ль. рѣт(ѣ)тъ. гѣц(н). љико вѣрныи. [...]ко знаменакѣмь. снирѣтъ бл(а)г(о)с(лове)нь. **от[ь] с(вѣтн)т(ѣ)ла [...]детъ въ [н]поднаконинъ: <Ч>ннь на поставлен[н]не днакона. дльж[ь]на соу[...] быти лѣтъ. кѣ. по быти с(вѣ)т(а)го възношениа. н[...]мь ол'тар'нымь от[ь]врзеномь соущемь. н ар[ь]хнереѣю възгласн'шоу. н да боудеть м(н)л(о)сть великаго. прѣжде дажде не рѣт(ѣ)тъ днаконь. все с(вѣ)тыне поменуѣше. хотен поставити се. приводимь бывае[тъ] от[ь] старѣишаго днакона. нли от[ь] иного нѣкояго днакони. въ с(вѣ)тѣи трапезѣ. Одесноую страну ар'хнереѣа. възглашающоу старѣишелоу днаконоу. вьнмѣмь. н п[р]очитають писанаа ар[ь]хнереѣи. въ послоушание вѣдмь предьстоющимь. Б(о)ж(ь)ствьнаа бл(а)годѣтъ. нже вѣсгда немощ'ныи нецѣлающн. н недостат'ч'нии напльняющн. нзвнрають. нме р(екь). бл(а)гоговѣннаго иподнакона въ днаконьство. пом(о)лим' се оубо ѡ немь. тако да придеть на нь бл[а]год[ѣ]тъ прѣс(вѣ)т(а)го д(оу)ха: вѣдмь г(лаго)лющимь. г(оспод)и пом(н)лоуи. гѣц(н). поставляемь прѣклонити десное колѣно. ар'хнереѣи же прѣкр(ь)стивь главоу яго. гѣц(н). н положивь роукоу на главѣ яго. м(о)лит' се сиц(ѣ) Г(оспод)и б(ож)е нашъ нже проразоум'ниемь твомь. с(вѣ)т(а)го твоего д(оу)ха. дарование послае на нарѣчен'ны(ѣ) от[ь] твои неслѣдованьныи силы. слоугамь быти. н слоужити прѣч(н)стымь твомь таинамь. тын бл[а]д[ы](к)[...] н сего ягоже нзволнл ѣси поставити се от[ь] мене [...]днаконьскоую слоуж'боу. въ всакон чистотѣ [...]ди. нмоуща таиньство вѣрын. въ чистѣ свѣ[...] дароуи же кмоу бл[а]год[ѣ]тъ. юже въдалъ ѣси стѣф[...] прьвом(оу)ч(ѣ)н(н)коу твоемоу. ягоже призвалъ ѣс[...] на дѣло слоуж'бы твоеи. н сподови яго по тв[...]оугождениу стронти. от[ь] твои бл(а)года(т)[...]нын кмоу степень. нко добрѣ слоу[...]нъ себѣ добарь оустраають. н свр[ь] [...] твоего: възгас(ь). **яко** твои ес[...]ва ѡ(т)ца н с(ы)на н с(вѣ)т(а)го д(оу)ха н н[ы]ниа н <п>[...]хиднаконь. маломь глас(о)мь. [...] соущимь съ нимь днакономь. [...]таконьникии снѣ. миромь г(оспод)оу пом[...]ш'ниемь мирѣ н ѡ сп(а)сени д(оу)шь нашихъ. [...] О мирѣ вѣсего мирѣ н ѡ бл(а)гостоании с(вѣ)тыхъ цр[ь] [...]. ||л. 1|| свькоуплении всѣхъ г(оспод)оу пом[о]лим[ь] се: О **юп(н)с(ко)пѣ** нашемь св(ѣ)щеньства застоуплениа прѣбываниа мира н здравниа н сп(а)сениа кмоу н дѣ(л)омь роукоу яго г(оспод)оу пом(о)лим' се: О **поставляем[о]мь** днаконѣ. нме р(екь). н ѡ сп(а)сени кмоу г(оспод)оу пом(о)лим' с(ѣ) **яко** да чл(о)в(ѣ)колюбьць б(ог)ь несквр'н'но н непорочно сл[оу]женне дароуетъ кмоу г(оспод)оу пом(о)лим(ь) се: О **бл(а)говѣр'н[ѣ]мь** н б(о)гохранимѣмь крали нашемь. нме р(екь). н ѡ вѣсѣи полатѣ н ѡ болатѣхъ н ѡ вѣсѣхъ яго г(оспод)оу пом(о)ли(мь): О **градѣ** сѣмь н ѡ всакомь градѣ н странѣ н с[ь] вѣроу жнвоущихъ въ нихъ г(оспод)оу пом(о)лим' се: О **нзбавити** се намь от[ь] всакое скрѣви гнѣва ноужде: **застоупи** сп(а)си. прѣс(вѣ)тоу ч(н)стоу: н **снмь г(лаго)лемь** ар'хнереѣи такожде н **мын на поставленомь врьсѣ роукоу положеноу.** м(о)лит' се сицѣ: Б(ож)е сп(а)се нашъ. нже нетѣмнымь ти гласомь. ап(осто)ломь свонь заповѣдавь. н прѣжде самь себе проповѣдѣвь. слоужьб'ное дѣло испльняюща. такоже ѣсть писано въ с(вѣ)тѣмь твоемь кр(ан)г(ѣ)лнн. аще к'то хочеть въ васъ быти прьвыи. да боудеть вамь слоуга. тын всѣхъ н раба твоего сего нме р(екь). ягоже сподовнл ѣси въ днаконьскоую вьнитн слоуж'боу. испльни вѣсакон вѣры н люб'ве. н слыи н с(вѣ)тыни. пришьствениемь жнвотворещаго твоего д(оу)ха. не положениемь бо мою роукоу. нь посѣщениемь б(о)гатыхъ твоихъ щедроть. дають се бл[а]год[ѣ]тъ достоиньмь тебѣ. да н**

съ в'сакогo грѣха кроми б'ывъ. въ страшныи д(ь)нь соуда твоѣго. непорочънь прѣдъстанеть ти. и мьздоу нельж'ноу твоѣго обещаннѣя прииметь: **възглас(ь)**. ты бо еси б(ог)ъ нашъ и тебѣ славоу въсиламо ѡ(ть)цоу и с(ы)ноу и с(вѣ)томоу д(оу)хоу н(ы)ниа и присно и въ вѣки вѣкоу **и по аминѣ. възложитъ на нь оуларь. и г(лаго)летъ. достоинъ. и тоу абнѣ в'си г(лаго)лютъ. достоинъ. и давь юмоу любовь. сирѣчь целованнѣ. и дасть юмоу с[вѣ]тоу. рифидноу. иже естъ ѡмахамо. и поставитъ его. въ б[о]ж[ь]ствыныи трапезы ѡмахати. и тогда на ан'бонѣ днаконъ. г(лаго)лет(ь). все с(вѣ)тыи помену'вшѣ пакн и пакн мироумь. въ вѣмѣ же причещеннѣ. б(о)ж(ь)ствыныхъ таннъ. прѣжде инѣхъ днаконъ. новопоставленнѣ. б(о)ж(ь)ствынаго хлѣба причестит' се. ѡт[ь] поставленнаго арх'иерѣя. и ч(ь)ствыныи кръве. прѣжде инѣхъ причестит' се. и подлющаго причещеннѣ ар[ь]хиерѣовн. и прьвое възьмьшаго ѡт[ь] него с(вѣ)тын потирь. иерѣя. или арх'иерѣя. и ѡт[ь] того причестив' се. аще же еста два потѣра. абнѣ приимлетъ вѣторы. нзшьдь дають ѡт[ь] него хотещимъ людемъ причестити се. аще же естъ единый тък'мо. потирь (sic!) **ожадають**: (sic!) ||л. 2||ють дон'дѣже причестет' се вси соущен въ ѡл'тарн: **отъ** приим'шаго потирь. иерѣя. или арх'иерѣя. и потомъ принесеноу быв'шоу потѣроу. къ поставьшоумоу днакона ар[ь]хиерѣовн. и въз[ь]метъ ѡт[ь] него поставленнѣ днаконъ. и исходе причещаетъ приходещеи. **таже. ѡт[ь] поус(ть): Чинъ. како под[о]баетъ [по]ставити презвитеря сирѣчь попа. дльж'на соуща быти лѣт(ь). л. испльнь. по вьнесени и по положени б(о)ж(ь)ствыныхъ даровъ на с(вѣ)тѣи трапезѣ. и югда скон'чатъ се таннаа пѣс[ь]нь. сирѣчь иже хероувимъ. приводит' се ѡт[ь] протопопы. или ѡт[ь] иного презвитера. хотен поставити се. къ с(вѣ)тѣи трапезѣ. и арх'иднаконъ подасть свиткъкъ написанъ. ар[ь]хиерѣовн. и възг'ласитъ ар[ь]хиднаконъ. вьн'мѣмь. п[р]очитають писаное арх'иерѣи. въ оуслышаннѣ в'сѣмъ прѣдъстоющимъ. илюуща сицѣ. б(о)ж(ь)ствынаа бл[а]год[ѣ]ть. иже всегда немощныи ицѣляющи. и недостатч'ныи напльнающи. нзбирають. илѣ р(екъ). бл(а)гоговѣннаго днакона въ презвитерство. пом(о)лим(ь) се оубо ѡ немь. да придесть на нь бл[а]год[ѣ]ть прѣс(вѣ)таго твоѣго д(оу)ха: **и семоу п[р]очтеноу бывшоу. и в'сѣмъ г(лаго)лющемъ. г(оспод)и пом(н)лоуи. їщ(н) поставляемъ поклонитъ ѡвѣ колѣнѣ на степени. ар[ь]хиерѣи же прѣкр(ь)стивъ главоу юго. їщ(н). положить роукоу свою на нѣн. молит[ь] се сицѣ**: б(о)ж(ь)е безначел'ныи и бесконч'ныи. иже всеи твари прѣстарѣи сын. иже и мене презвитерства почьтъ. иже въ степени семь. сподобьшене се слоужити слово твоѣе истинныи. тыи бл[а]д[ь]ко в'сѣхъ и сего. югоже искоусилъ еси поставленоу быти ѡт[ь] мене. въ непороч'нѣ житин. и въ неоуклон'нѣ вѣрѣ. изволи приети великоу сню бл[а]год[ѣ]ть с(вѣ)т(а)го твоѣго д(оу)ха. и съвршена покажи раба своѣго. въ в'сѣмъ бл(а)гоуугажающа тебѣ. достоинно живоуща. дарован[ь]ныи юмоу ѡт[ь] твоѣи разоум'ныи силы. великыи снѣ с(вѣт)и(е)льскыи чьсти: **възглас(ь)**. **яко** твоѣа дрьжава и твоѣ естъ ц(а)р(ь)ство и сила и слава ѡ(ть)ца и с(ы)на и с(вѣ)т(а)го д(оу)ха н(ы)ниа и пр(н)сно: **и** потомъ. **г(лаго)летъ. протопопа. или ннѣ презвитеръ. малоумъ глас(о)мь. якоже слышати соущимъ съ нимъ презвитеромъ**: днакон[ь]ники снѣ. **и ѡт[ь] вѣщавати. мироумъ г(оспод)оу пом(о)л(нмь)**: **ѡ** свьшнемъ мирѣ и ѡ сп(а)сени д(оу)шь нашнхъ г(оспод)оу пом(о)л(нмь): **Ѡ** мирѣ в'сего мира и ѡ бл(а)гостояни с(вѣ)тыхъ цр(ь)квьъ и ѡ свьвкоуплиени в'сѣхъ г(оспод)оу пом(о)лим(ь) се: **Ѡ** ип(н)с(ко)пѣ нашемъ св(е)щенства застоупленнѣ прѣбываннѣ мира здравнѣи и сп(а)сеннѣ юмоу и дѣломъ роукоу юго г(оспод)оу пом(олнмь): **и ѡ поставляемоломъ презвитерѣ.******

нѣ рѣкъ). и ѿ сп(а)сени его г(оспод)оу пом(о)лѣмъ се: ꙗко да чл(о)вѣ(ѣ)колюбьць б(ог)ъ нескврньно и непорочно с(вѣтн)т(е)льство дароуесть емоу. г(оспод)оу пом(о)лѣмъ: О бл(а)говѣр'нѣмъ и б(о)гохранѣмъ крали нашѣмъ. нѣ рѣкъ). и ѿ всен полатѣ и ѿ болгарѣхъ и ѿ воихъ его г(оспод)оу пом(о)лѣмъ: О градѣ семъ и всакомъ градѣ и странѣ с[ъ] вѣроу живоущихъ въ нихъ г(оспод)оу пом(о)лѣмъ се: О избавити се намъ ѿт[ъ] вса[кою]: и ѿ всѣхъ трѣбоущихъ нѣ ѿт[ъ] б(ог)а помози и застоупленна г(оспод)оу пом(о)лѣмъ се: застоупи и сп(а)си. прѣс(вѣ)тоу ч(и)стоу прѣ[благословенноу]: и симъ г(лаго)лѣмомъ. ар[ъ]хїерѣи и мы такожде роукоу. лежещоу на поставленѣаго врьсѣ. **МОЛИТЪ СЕ СИЦѢ:** Б(о)ж(е) великыи силоу и неислѣдован'ны разоумоломъ. див'ныи въ свѣтѣхъ. пате с(ы)нъ чл(о)вѣ(ѣ)тск(н)хъ. тыи г(оспод)и и сего егоже изволанъ еси. въ прозвѣтерьскыи вьнѣти степенъ. испльни дара с(вѣ)т(а)го твоего д(о)уха. да боудеть достоенъ прѣдъстоати. непорочно жрѣт'вникоу твоемоу. проповѣдати ю(ан)г(е)лие сп(а)сенна твоего. и слоужити слово истины твоею. и приносити тебѣ ||л. 3|| дары и жрѣтвы д(о)уховныи. и ѿбнавлѣати люди твое. баню пакыбытна. ꙗко да и сѹсрѣтъ въ вѣторое пришѣствїе. великаго б(ог)а и сп(а)са нашего н(со)с(а) х(ри)с(т)а. единогодаго с(ы)на твоего. приметъ мьздоу бл(а)гаго стронельства. чина своего. по м'ножеству бл(а)гости твоею: **ВЪЗГЛАСЪ.** ꙗко бл(а)г(о)с(ло)ви се и прослави се прѣч(ь)стно и великолѣпоу нѣ твое ѿ(т)ца и с(ы)на с(вѣ)т(а)го д(о)уха н(ы)нѣ и пр(и)сно и въ: и по мѣнѣ. ар'хїерѣи прѣложитъ заднюю честь оулаара его на прѣдѣ. и потомъ ѿблѣкъ его въ ризы. и г(лаго)лет(ь). **ДОСТОИНЫ.** и тоу агне рекоутъ вси достоенъ. г'ш(и). и давь емоу целованїе. повелитъ емоу стати съ прочими прозвѣтерн. и потомъ г(лаго)летъ дѣяконъ. испльнимъ м(о)л(н)твы наше г(оспод)оу. **КГДА** же въз[ъ]метъ се покровъ ѿт[ъ] с(вѣ)тыхъ даровъ. и рекоутъ люднѣ достоинно и правед'но. **ПРИЕМЪ** ар[ъ]хїерѣи ѿт[ъ] блюда чести. **ѦТ[ъ]** ть б(о)ж(ь)ствьныхъ хлѣбъ. **ВЪДАСТЪ** въ роуцѣ поставленѣмоу. и поклонитъ его надъ с(вѣ)тоую трапезоу. **ѦНЪ** же челопрклонитъ къ дръжнѣмоу ѿт[ъ] него хлѣбоу. и прѣбываеетъ прѣклонъ се тако. **КГДА** же речеетъ ар'хїерен. **С(вѣ)таа с(вѣ)тымъ.** **ТОГДА** поставленныи ѿт[ъ]дастъ емоу хлѣбъ. и ѿт[ъ] того причестивъ се. **Ч(ь)СТНАГО** тѣла и крове х(ри)с(т)овы. прѣжде инѣхъ презвѣтеръ. и ть самъ даеетъ причещеннѣ прочимъ. **ТВОРИТЪ** же и зам'бноую м(о)л(н)твоу. и слоужитъ по редоу до. њ. д(ь)ни: ||л. 4||

БИБЛИОГРАФИЈА BIBLIOGRAPHY

Извори

- *Литургијски свитак са хиротонијама ђакона и презвитера*. Рукописна збирка Манастира Хиландара, NIL 3/III.
- *Евхологион Coislin 213*. Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits, manuscrits grecs. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10038010r/f15.item>.
- *Чиновник архиепископов Новгородских: древнерусский Требник РНБ, Соф. 1056*. прир. М. Желтов. Москва: Сретенская духовная семинария, 2017.
- *Чиновник архијерејској свеишћенослужења*, прир. Еп. Хризостом. Краљево, Манастир Жича, 2006.

Литература

- Арранц, М. *Избранные сочинения по литургии, 1. Таинства Византийского Евхология*. Рим: Папский Восточный Институт – Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2003.
- Богдановић, Д. *Кайалој ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: САНУ – Народна библиотека Србије, 1978.
- Дмитриевский, А. *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока, 2: Евхология*. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1901.
- Желтов, М. „Чины рукоположений по древнейшему славянскому списку: Рукопись РНБ. Соф. 1056, XIV в.“ *Вестник ПСТГУ I: Богословие и философия* 14 (2005): 147–157.
- Ковалевская, С. В. „Латинские литургические свитки Южной Италии как особый тип иллюстрированной рукописи.“ In *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, сб. науч. статей, вып. 5, ур. С. В. Мальцева и др., 383–391. Санкт Петербург: НП-Принт, 2015.
- Пентковский, А. М. „Чинопоследования хиротоний в византийских Евхологиях VIII–XII вв.“ *Византийский временник* 61 (2002): 118–132.
- Турилов, А. А., Мошкова Л. В. *Славянские рукописи Афонских обителей*, ред. А. Э. Тахиаос. Фессалоники, 1999.
- Alexopoulos, S., Van den Hoek, A. “The Endicott Scroll and Its Place in the History of Private Communion Prayers.” *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006): 145–188.
- Arranz, M. *Leucologio Costantinopolitano Agli Inizi Del Secolo XI: Hagiasmatarion & Archieratikon (rituale & Pontificale); Con Laggiunta De Leiturgikon (messale)*. Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1996.
- Velkovska, E. “The Pontifical Diataxis ‘according to the Rite of the Great Church’ (London, British Library Add. 34060). A New Edition.” *Studi sull’Oriente Cristiano* 24/2 (2020): 115–151.

- Gerstel, Sh. "Liturgical Scrolls in the Byzantine Sanctuary." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 35 (1994): 195–204.
- Daly, L. W. "Rotuli: Liturgy Rolls and Formal Documents." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 14 (1973): 333–338.
- Duncan, J. *COISLIN 213: euchologe de la Grande Eglise*. Rome: Pontificiae Universitatis Gregorianaе, 1983.
- Maj, J. M. *COISLIN 213 – eucologia della Grande Chiesa: Manoscritto greco della Biblioteca Nazionale di Parigi*. Romae, 1995.
- Parenti, S. "Towards A Regional History of the Byzantine Euchology of the Sacraments." *Ecclesia Orans* 27 (2010): 109–121.
- Parenti, S., Velkovska, E. "A Thirteenth Century Manuscript of the Constantinopolitan Euchology. Grottaferrata Γ.β. I, alias of Cardinal Bessarion." *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* III/4 (2007): 175–196.
- Taft, R. F. "Receiving Communion A Forgotten Symbol?" In R. F. Taft, *Beyond East and West. Problems in Liturgical Understanding*, 133–143. Washington: Pastoral, 1984.

Vladimir Vukašinović
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
vvukasinovic@bfspc.bg.ac.rs

Miloš Jovanović
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
fotios1995@gmail.com

ORDINATION OF DEACON AND PRESBYTER IN SERBIAN LITURGICAL PRACTICE
FROM THE END OF THE 13TH CENTURY - LITURGICAL SCROLL HIL 3/III OF
HILANDAR MONASTERY

Summary: The paper analyzes the liturgical characteristics of the oldest Serbian translation of Stratigius' euchologion Coislin 213 – the Hilandar scroll HIL 3/III, which contains ordination of deacons and presbyters. Attached is the edited text of the entire scroll. ► *Keywords:* liturgical scroll, ordination, deacon, presbyter, communion.

